

ROZMANN VIKTOR:
**A MŰEMLÉKVÉDELEM ÁTALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON A 19.
SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBAN
(1872-1904)**

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS TÉZISFÜZET

TÉMAVEZETŐ: SZAKÁCS BÉLA ZSOLT

PPKE BTK TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

VEZETŐJE: ÓZE SÁNDOR

2023.

CÉLKITŰZÉS

Dolgozatomban a magyar műemlékvédelem történetének kezdeti periódusát, az intézményesülését követő első három évtizedet vizsgáltam. E három évtized a műemlékvédelem egyik legmozgalmasabb, legösszetettebb, igen jelentős időszaka volt. A korban a műemlékvédelem — csakúgy, mint a művészettörténet — egy újonnan kialakuló, az autonómiájáért küzdő, ambiciózus tudományág volt, melynek életében fontos mérföldkő a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának 1872-ben történő megalakulása. Az építészeti forma tudományos igényű tanulmányozása és az ennek nyomán virágba boruló historizmus; a stílustisztaság mint idea; a kiegyezést követő gazdasági prosperitás; a millenniumi reprezentációs törekvések és egy fiatal tudományág útkeresése — megannyi egyéb tényező mellett — a korban együttesen alakították a műemlékvédelem elvi és gyakorlati irányát.

A műemlékvédelem historiográfiájában széles körben elfogadott az a narratíva, hogy a 19-20. század fordulója paradigmaváltást hozott a műemlékvédelemben, miszerint a purista törekvéseket felváltották a ma is korszerűnek tartott elvek, valamint, hogy ez a folyamat egyértelmű, végleges és radikális változást hozott. Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy ez a változás valóban ilyen módon zajlott-e le.

Kutatásom fókuszában a kisebb volumenű, kevesebb pénzből megvalósuló műemlékhelyreállítások állnak, mert meglátásom szerint a nagy és emblemikus helyreállítások mellett ezek is kitűnően tükrözik a kor műemléki elveit. Dolgozatomban tizenöt ilyen „kisebb” emlék helyreállítás-történetét dolgozom fel, melyek a következők: Csaroda, református templom; Harina, evangélikus templom; Keszthely, plébániatemplom; Kusaly, református templom; Máriafalva, Mária Mennybemenetele-templom; Miskolc, Avasi református templom; Nagybánya, Szent István-templom; Ócsa, református templom; Palágykomoróc, református

templom; Pozsony, katolikus főgimnázium (temploma)
„Clarissa”-tornya; Pozsony, a ferences templom tornya;
Pozsony, Szent Márton-székesegyház; Szászsebes,
evangélikus templom; Százd, Szent Miklós-templom;
Zólyom, vár.

A KUTATÁS ISMERTETÉSE ÉS MÓDSZEREI

A dolgozatomban vizsgált periódus kezdő időhatárát a Műemlékek Ideiglenes Bizottságának alapítására, 1872-re helyeztem, lezárását pedig Czobor Béla bizottsági előadói tisztségének és egyben életének is végét jelentő 1904. évben jelöltem ki.

Forrásaim alapját — az esetlegesen rendelkezésre álló szakirodalom mellett — a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) és a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) irat- és tervanyaga jelentette. A felmérési- és helyreállítási tervek mellett a bizottsági tagok felterjesztései, jelentései, javaslatai, műleírásai és a költségvetések számos apró adatot szolgáltatott arról,

miként gondolkodtak a témáról a vizsgált korban. Vizsgálódásaim fókuszába a fentiekben megnevezett iratokban megnyilvánuló építési szándék került — esetenként függetlenül annak megvalósulásától. Kutatásom másik forrásanyagát a korabeli folyóiratokban közölt vélemények, tudósítások és a sajnálatosan kevés számú elméleti írások jelentették.

Külön fejezetet szenteltem a műemlék-helyreállítások pénzügyi forrásainak, mert ez a szempont is igen meghatározó tényezőnek bizonyult.

A vizsgált helyreállításokat a műemlékvédelem elmélete európai és hazai alakulásának áttekintésével helyeztem kontextusba.

A műemlékvédelemben történt változások nem csak a helyreállításokban és írott véleményekben, hanem az intézményi háttér átalakulásában is tetten érhetők, ezért ezt a szempontot szintén külön fejezetben vizsgáltam.

Végül rövid áttekintést tettem a műemlékvédelem és az a 19. századi identitáspolitikára vonatkozó kapcsolatáról.

TÉZISEK

1. Tézis Bizonyos szakirodalmi források általános szemlélete, miszerint a 19. — 20. sz. fordulójával a historizáló purizmus korszaka is lezárult, és azt a későbbi charták irányába forduló, mai szemléletünk szerint progresszívnek tekintett műemlékvédelmi elvek váltották fel, revízióra szorul, és árnyalandó.

A 19. sz. utolsó harmadában a műemléki helyreállítások esetében meghatározó purizmus hazánkban (is) fénykorát élte. Ehhez — sok egyéb ok mellett — három fő tényező járult hozzá:

- Az épített örökségünk megszépítésében is megnyilvánuló millenniumi reprezentációs törekvések; ezzel összefüggésben
- az erre fordított, az épület-helyreállításban soha addig nem látott pénzforrások; valamint
- az építészeti stílusok legmagasabb-szintű forma- és szerkezetismerete.

A műemlékvédelmi helyreállítások terveit készítő építészeinknek mintegy „második anyanyelve” volt a gótikus stílus; megalapozott tudással terveztek történeti stílusban. Tudásukat hosszú tanulási folyamatban, gyakorta külföldi egyetemen és képzőművészeti tanulmányokkal kiegészítve szerezték meg, majd gyakorló építészként évtizedeken át kamatoztatták tudásukat. Nem volna reális és életszerű az az elvárás és az elgondolás, hogy ezek a szakemberek radikális változásra kényszerítsék magukat. Az új elvek gyakorlatba való átfordításához és megszilárdulásához — többek között — generációváltásra volt szükség.

Amellett, hogy a műemlék-helyreállításokat tervező szakemberek e tudásról nem akartak és nem is tudtak lemondani, a műemlékvédelmi elvek szükséges változásának iránya a kortársak számára kezdetben talán nem is lehetett egyértelmű. A bizottsági jegyzőkönyvek tanúsága szerint úgy tűnik, a bizottsági tagok inkább gondoltak a purizmus finomhangolására, a túlkapások elkerülése melletti, kiegyensúlyozott fenntartására, mint

a purizmussal való radikális leszámolás lehetőségére. Amikor a századforduló táján — nyugat-európai hatásra — hazánkban is kezdett megfogalmazódni a purizmus kritikája, a valódi alternatívát jelentő helyreállítási módszerek kikristályosodására még évtizedekig várni kellett. Addig pedig a jól bevált eszközkészlet állt rendelkezésre.

1896 után a nagy és látványos restaurálásokat (újjáépítéseket) a kisebb jelentőségű, egyszerűbb helyreállítások váltották fel, de a purizmusra való igény kimutathatóan megmarad. Téves volna a műemlékvédelmi elvek terén történt változást egy a kiindulópontot jelentő purizmusból a chartákra mutató, határozott irányú vektorként felrajzolni.

2. Tézis A helyreállítások sorsa és kimenetele sok esetben az anyagi forrásokon múlt.

Az előző tézisponttal összefüggésben észre kell vennünk, hogy a stílustiszta restaurálásra, vagy kiépítésre való építetők igény és műemlékvédelmi szándék mellett a legjelentősebb tényező, ami az adott helyreállítást meghatározta, számos esetben (kevés kivétellel jellemzően mindig) a kivitelezésre fordítható anyagi források megléte, avagy hiánya volt. Mind a „nagy,” mind a „kisebb” helyreállítások történetében, melyeket dolgozatomban feldolgoztam, újra, meg újra felbukkanó kérdés, hogy honnan lehet előteremteni a szükséges összeget, és mennyi áll rendelkezésre.

Amint láttuk, a kivitelezéshez szükséges pénz többféle forrásból származhatott. A pénzügyi lehetőségek nem csak a helyreállítás tempóját, de sok esetben magát a programot, a terveket is befolyásolta. Több esetben is egyértelműen kimutatható, hogy a pénzügyi források szűkössége miatt egyszerűbb megoldásban kellett

gondolkodniuk, vagy, hogy több tervváltozat esetén a döntést azok bekerülési költsége határozta meg.

A rendelkezésre álló írott források alapján — melyek közül jelen esetben a bizottsági iratanyag a legjelentősebb — bizony állíthatjuk, hogy a historizáló purizmus az emlékanyag még szélesebb körén hagyott volna nyomot; ha a hazai műemlékvédelemnek gazdagabb anyagi források álltak volna rendelkezésére, akkor ma a középkori épületállományunk zömét másmilyennek ismernénk.

3. Tézis A tudományos alapú és igényű épületkutatás már a 19. sz. utolsó harmadában is ismert és bevett gyakorlat volt.

Amint az a forrásokból világosan kiolvasható, az épület-helyreállításokat a legtöbb esetben kutatás előzte meg. A helyreállítás terveinek elkészítésével megbízott építész alapos előtanulmányokat végzett, mielőtt tervezésbe kezdett volna. Ez összetett és alapos épületkutatást jelent. Kijelenthető, hogy a mai, korszerűnek nevezett épületkutatási módszerek mindegyike ismert és gyakorolt volt a vizsgált korban.

Eszerint az épületről mindenekelőtt részletes és értelmező építészeti felmérést készítettek: alaprajzok, metszetek, homlokzati nézetek készültek. Már az állapotörögztítés során olyan mélységű ismeretekre tettek szert, ami nevezhető megfigyelés alapú épületkutatásnak.

Több ízben értesültünk a bizottságnak tett jelentésekből, hogy a tervező építéstörténeti forrásokat, információkat gyűjtött az adott épületről.

Ismert volt a roncsolásos falkutatás, melynek során bizonyos épületrészek vizsgálatához feltárták a falszövetet. Bizonyos esetekben a (a falkutatás kiterjesztéseként is felfogható) kivitelezés közben feltáruló jelenségek módosították a terveket és alakították helyreállítás folytatását.

Ismert volt a falfestésvizsgálat, sőt, a festékrétegek laboratóriumi vizsgálata is.

Láttuk, hogy a kutatásnak szinte mindig része volt a szerkezetvizsgálat, az állékonyságra irányuló vizsgálatok, vagyis a statikai állapotfelmérés.

Végül, a kivitelezést megelőzően és közben törekedtek a dokumentálásra.

4. Tézis A dolgozatomban vizsgált periódusban a Műemlékek Ideiglenes, majd Országos Bizottságában a mérnöki szemlélet és szempontrendszer felerősödött.

Tulajdonképpen úgy is fogalmazhatnánk: szakszerűbbé vált, ami a mérnöki, építési jelleg felerősödését jelenti a nem-építési jelleggel szemben a Bizottságon belül. Ez a változás leginkább a rajzi gyűjtemény gyarapítása irányában, az épületek mérnöki igényű felmérése iránti igény egyre markánsabbá válásában ragadható meg. Mint láttuk, a kültagok képzőművészeti igénnyel előadott épületfelmérései egyre kevésbé feleltek meg az azokat bíráló építész bizottsági tagok elvárásainak. Ezzel összefüggésben jelent meg az épületek objektív felvétele szolgálatában a fotográfia is.

Ez a változás személyi változásokkal járt együtt, illetve a generációváltás előfeltétele volt ennek a változásnak. Az alapító generáció; Ipolyi Arnold, Pulszky Ferenc és Rómer Flóris halálával, de legfőképp Henszlmann 1888-ban bekövetkezett halálával a

Bizottság építész tagjai elérkezettnek érezték az időt, hogy a művészettörténészekkel és régészekkel szemben a műemlékvédelem mérnöki, építési szemléletét megerősítsék.

A TÉMÁBAN ÍRT PUBLIKÁCIÓIM

1. *The Turn-of-the-Century Monument Protection Practice in Light of Ernő Foerk's Work.* In: Ybl Journal of Built Environment (2019) Vol. 7/2. Budapest, pp. 74-82.
2. *Gyűjteményi gyarapodás a Műemlékek Országos Bizottsága első három évtizedében.* XVI. Építőmérnöki Tudományos Tanácskozás (2021) Tanulmánykötet. Óbudai Egyetem, Ybl Miklós Építéstudományi Kar. pp. 31-55.
3. *A harinai evangélikus templom Sztehlo Otto-féle helyreállítása.* XVII. Építőmérnöki Tudományos Tanácskozás (2022) Tanulmánykötet. Óbudai Egyetem, Ybl Miklós Építéstudományi Kar. Megjelenés alatt.

4. Zuh Deodath-Rozmann Viktor: *A nemzeti stílustörekvések nehézségei – műemlékvédelem az identitáspolitika szolgálatában a 19. század végén Magyarországon*. 1st Ybl Conference on the Built Environment (2023). Magyar Építőművészet. Megjelenés alatt.

TOVÁBBI PUBLIKÁCIÓIM

1. *Egy bérház a Bálvány utcában. Adalékok az Október 6. utca 22. történetéhez*. In: Etűdők. Tanulmányok Granasztóiné Győrffy Katalin tiszteletére. Szerk.: Bardoly István. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2004. pp. 277-286.
2. Csomortány Levente - Gömöry Judit - Rozmann Viktor: *A győri Bécsi kapu tér 3. számú épület történetének vázlat*a. In: Kő kövön. Dávid Ferenc

73. születésnapjára. I. Vince Kiadó, Budapest, 2013. pp. 293-307.
3. *Magyarország műemlékjegyzéke: Jász-Nagykun-Szolnok megye.* szerk: Bardoly István – Haris Andrea. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest, 2005. A jegyzék összeállítását végeztem
  4. *Recenzió:* Benárd Aurél – Bizzer István – Csáki Tamás – Gergely Katalin – Lantos Edit – Pandur Ildikó – Papp Gábor György: Árkay. Egy magyar építész- és művészdinasztia. Szerk. Csáki Tamás. *Az Építészet Mesterei.* Holnap Kiadó, Budapest, 2020, 311 oldal. In: *Művészettörténeti Értesítő* (2020) 69. 2. pp. 351-359.
  5. *Recenzió másodközlés:* The Árkays – A Hungarian Dynasty of Architects and Artists. Written by Aurél Benárd – István Bizzer – Tamás Csáki – Katalin Gergely – Edit Lantos – Ildikó Pandur – Gábor

György Papp. Edited by Tamás Csáki. Masters of Architecture [Az Építészet Mesterei]. Published by: Holnap Kiadó, Budapest 2020, 311 pages. Ybl Journal of Built Environment. Megjelenés alatt.

6. Dr. Nagy Gergely Domonkos – Rozmann Viktor: *Adatok a nagykovácsi Teleki–Tisza-kastély építéstörténetéhez.* In: A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére. Szerk.: Farbak Péter – Farbakiné Deklava Lilla. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2022. pp. 331-341.